

Kazahsztánból jelentem: kulturális sokkban részesül, aki odalátogat. Fejlett, gazdag ország, nagy-, sokáig fővárosa Almati. A magyarokat rokonként fogadják, szíves vendéglátók, bár az a nyitottság, mosoly, közvetlenség, vidámság, amit Törökországban és Indiában tapasztaltam, náluk azért nem jellemző. Az azonban, akivel személyes kapcsolatba kerülünk, saját vendégeként kezel bennünket. A városnak számos egyeteme van, köztük sok külföldi alapítású, felsőoktatását, tudományát, egészségügyét messzemenően támogatja az állam, külföldi kapcsolataik látványosan erősödnek. Új fővárosuk, Asztana fiatal, huszoneves, felépítésére azért került sort, mert a régi, Almati, ahol én is jártam, a kínai határon fekszik, és földrengésveszélyes terület. Az új hely felhőkarcolói pillanatok alatt nőttek ki a földből – igazság szerint a mocsárból, ahogyan többen keserű mosollyal megjegyzik, de hát nincs tökéletes megoldás. Büszkéek rá így is nagyon. Színes magazinjaik, amelyekkel teleszórják szállodáikat, kereskedelmi központjaikat, turisztikai irodáikat, lenyűgöző fotókat közölnek róla, s állítják különféle nemzetközi felmérések alapján is, hogy első helyen végzett az új fővárosok közötti versenyben. Egy helyen azért közlik valamely külföldi partnerük sűrű dicséretei közt megbúvó megjegyzését: gyönyörű a hely, csillog-villog, mindennel ellátott, ám hiányzik... a lelke. Ilyen fiatal korban még nem fejlődik az ki, ám idővel meg fog jelenni, közli biztatóan aztán maga a megszólaló.

Kazahsztánban állandóan napirendre kerülő téma a főváros státusa. Sokan nem jártak még ott, a hatalmas területű, ám mindössze tizenhétmillió lakosságú ország városai nagy távolságra esnek egymástól. Országuk adminisztratív központja mostanában kezd állandó lakóhelyévé válni az ott munkát találóknak, eddig jellemzőbb volt az ingázás: a hivatalnokváros dolgozói vissza-visszatértek hátrahagyott családjukhoz. Most már többségük végleges lakhelyévé vált a szupermodern nagyváros. Mitizálódóban van a hely: az írásom címében feltüntetett szél, a kazah irodalom, folklór sokat használt toposza, önkéntelenül is fővárosuk meghatározó elemévé vált. Egyik beszélgetőtársam, a kazah turkológus, nyelvtörténész hölgy elérzékenyülten mesélt arról a lány, selymes, simogató, kellemes szellőről, ami bejárja Asztanát, s ami számára a város legfőbb jellemzője. Mások ugyancsak szélélményükkel kezdik a várossal kapcsolatos benyomásaikat sorolni, ám ez a hideg, kellemetlen, kegyetlen, maró, süvítő – téli szél. Télen ugyanis mínusz negyven fok van ott, s nem jó a huzatos város utcáin. A sztyeppére épített Asztana védtelen a betörő szélrohamokkal szemben, nincs, ami csillapítaná erejüket. Kezd a hely kultúrával is benépesülni, létrejöttek bőségesen szórakozóhelyek, színházak, számos koncertterem létesült, meghonosodott mindennemű szolgáltatóipar. Asztana (jelentése: főváros; a kazahban a tulajdonnév beszél, s tudatában is vannak jelentésének) felveszi a versenyt a természeti hátrányokkal, amelyeket, mint felfedeztem az imént, amúgy is átírja a teremtő képzelet, az egyéni érzékelés: a csontig ható szél játékos szellővé szelídül.

Az eső pillanatok alatt érkezik, a trópusi harminc fokokból órák alatt lehűti a levegő hőmérsékletét a felére, s von átláthatatlan, gomolygó fehér köpönyeget élő, élettelen köré. Az eső ugyancsak mitizálódott, kulturális toposzá vált, része frazeologizmusainak, szólásainak. Végzős hallgatók búcsúzásakor hangzott el

az egyetemen, ahol tanítottam: ahogy felmenőink mondták, szerencsés útjuk lesz az életben azoknak, akiknek a ballagásakor eső esik. Az ilyen búcsúzás egy, a mélyen megélt, szertartásos eseményeik sorában (amilyenek korábban az étkezéseik is voltak, amikkel nem siettek, amiknek megadták a módját, így egy nyugdíjas korú kolléga); az előző nap államvizsgát tett egyetemisták, immár maguk mögött tudva egyetemi tanulmányaikat, pazar lakomával – amit szerényen teaivásnak hívnak – köszönnek el tanáraiktól, akik egytől egyig megtisztelik őket jelenlétükkel. A képtörés program alatt a volt diákok újratöltik a kiürülő poharakat, kínálják a jobbnál jobb falatokat, s ők maguk nem ülnek le tanáraik közé: tisztelettel állják végig csoportosan a szertartást. (Csak akkor esznek-isznak, amikor véget ér a találkozó, abból, ami maradt. Hagytunk azért nekik...) A búcsúztató lebonyolítása pedig idézi a szovjet időköt. A tanszékvezető moderál, akitől először a legnagyobb tekintélyű, rangú vendég kapja meg a szót. Utána mindenki, ha nem is sorban, s mindannyian felelevenítik emlékeiket az évfolyamról és ellátják volt diákjaikat tanácsaikkal, útravalóval az életre. A patetikus, dicsérő, kölcsönösen hálálkodó szavak aforizmákkal, tanmesékkel, versekkel váltakoznak. Érdekes a használt nyelv: orosz tanszék lévén oroszul folyik a diskurzus, azonban ezt meg-megszakítja a kazah beszéd. A tudósításom elején előrebocsátott kulturális sokk részben ebből – és a mindenütt lógó életnagyságú Nazarbajev-portrékból – fakad. Nagy immár a feszültség a nemzetiségek közt, ami egyelőre nyelvi atrocitásokban manifesztálódik. A tanszékvezető hozzám fordulva magasztalta a diákokat, akik kazah iskolákból kerültek hozzájuk, s itt sajátították el az orosz nyelvet. Innen nézve talán érthető, ha egyikük-másikuk kazahul szólalt meg. Az kevésbé, amikor a mindkét nyelven jól tudó kazah doktorandusz is ezt teszi – demonstrálva, hogy ők Kazahsztánban vannak. Ez a vendéggel szemben udvariatlanság, ahogy nálunk is messzemenően rosszallom, ha a nyelvünkön nem beszélő személy társaságában nem a mindenki által értett nyelvet használjuk, vagy nem fordítunk azonnal. Ezt az udvariatlanságot nem lenne kénytelen elkövetni nálunk senki, hiszen az egész ország bírja az orosz nyelvet, mint a nemzetiségek közti kommunikáció eszközét. Tanúja voltam olyan vitáknak, amelyben némelyek az oroszot a kazah melletti hivatalos, állami nyelvként, mások az iménti módon definiálták. A pedagógiai egyetemen, ahol jártam, alig van nem kazah nemzetiségű oktató (négy a százötvenből), s az összoktatói értekezletek már nem oroszul folynak, amit így ők nem értenek. Tőlünk nézve felmerül a kérdés: természetesen nem a vendégek/vendégtanárok, hanem a nemzedékek óta ott élők miért nem tanulták meg a helyiek nyelvét. Ezt meg is kérdeztem orosz kolléganőmtől, a válasz a következő: nem volt szükség rá, eddig többségben voltunk. Az utóbbi tíz év elvándorlásai során (Oroszországba, Izraelbe, Amerikába, Nyugat-Európába) a korábban hatvanszázaléknyi orosz lakosság a felére csökkent, s természetesen már egész másként érzik magukat. A tudományos és kulturális életet is megosztja a nyelvhasználat. Nemcsak az: a nyelv mögött feltételezett, beleértett ideológia és autoritás. A dinamikus kazah gazdaság önállósodni akar, ha – Oroszország és Kína szorításában – óvatosan is teszi ezt. Nemzeti önérzetük mindenképpen kiteljesedőben, ami eredményeik tükrében

valamelyest érthető is. Nyelvük előtérbe helyezése szembeszökő. Számos lapjuknak, televíziócsatornájuknak kizárólagos nyelve a kazah, előfordulnak kétnyelvűek is. A kazah színházban, ahol jártam, csak útlevel letétbe helyezése árán adtak fejhallgatót tolmácsoláshoz, azaz elvárják a helyiektől, hogy ismerjék a nyelvet. Az orosz lakosság most döbben rá ennek kényszerítő szükségességére, ám a kazahoknak is csak egy része ismeri anyanyelvét, amit a nemzeti érzésű honfitársaik erősen rossznak. Forrásaim szerint húsz százalékra tehető azon kazahok aránya, akik nem beszélik a kazahot, további húsz-harminc százalék gyengén; a fiatalok közül van, aki falusiasnak tartja azt, s ezért nem kedveli. Figyelemreméltó az a Szovjetunióban tanult közép-nemzedék, amely orosz környezetben élt, tanult, s a nyelvvél, a közeggel azt a tudományosságot is magába szívtá, amit az orosz nyelvű közvetítés és az eleve orosz szerzők életműve jelent. Ilyen az irodalomtudományban Bahtyin, Lotman, Uszpenszkij, Toporov munkássága, akik szerte a világon hivatkozási alapok. A nem orosz orientáltságú kazah irodalomtudósok és oktatók azonban rosszul értelmezett nemzeti büszkeségből nem vagy alig hivatkoznak a fentiekre, s valami sajátlagosat kívánnak létrehozni. Ez valószínűleg rossz és veszélyes irány, az elkülönülésé, a nemzeti s nem tudományos alapon történő figyelmen kívül hagyása értékeknek, eredményeknek. A kazah írásbeliség több váltáson (arab, latin, majd cirill betűs írásmód) ment keresztül, az írástudatlanságot a huszadik században számolták fel. Epikájuk is verses formájú volt sokáig, s modern prózájuk most kezd kialakulni. Az elmúlt számban írtam néhány orosz nyelvű szerzőjükéről, akiket megkülönböztetően mindig orosz nyelvű kazahokként definiálnak. Tőlünk – avagy az én szemléletem felől – nézve jobban támaszkodhatnának rájuk, akik összekötik a hagyományokat, s integrálják őket a világba. Orosz és orosz nyelvű tudósai részei a világ vérkeringésének, a világnyelvek közül még mindig ezen tudnak közülük a legtöbben, s így érhetik el például a nemzetközi színtereket. Több diszciplínában teszik ezt: a történettudományban, a reáliákéban meg is valósul, a filológia azonban valamiképpen ellenáll és saját bázist kíván kialakítani, azonban hiányoznak a korszerű elméleti alapok, s bő százéves hátrányban vannak, a modernitást megelőző stádiumból indulnak. Kétnyelvű íróik, tudósai és szakemberei képezhetnék azt a hidat, amely a világ, a nemzet, a többiek és a saját kultúra- és tudástartományok közt ívelhetne át, ám nemzeti öntudatosodásuk gazdasági eredményeik talaján ettől eltéríti őket. A sűrűn hivatkozott elnök néhány éve kinyilvánított kezdeményezése alapján folyik az átállás a kirillicáról a latin ábécére. Tartanak is orosz filológiai köreik az oroszországi források elapadásától, felmerül, érdemes-e például kortárs irodalmi egyetemi tankönyvek szerkesztésére az Orosz Világ Alapítványhoz pályázniuk, hiszen Putyin nyilvánvalóan ferde szemmel nézi ezt a váltást. Akadémiai, tudományos, felsőoktatási műhelyekben is megoszlanak a nézetek e paradigmaváltó műveletről. Nyelvük sajátosságai, hangzóik pontatlanul rögzíthetők az orosz ábécé betűivel, mondják, s hogy egyszerűbb lenne a nemzetközi (például digitális) kommunikáció latin betűkkel. Másrészt azonban ez teljességgel új világ nyitánya, át kell írni mindent, minden téren, minden szférában minden szöveget, ami létezik, új tankönyveket, írásoktatást kialakítani. Mérlegelik, megéri-e ez

nekik s milyen módon és ütemezéssel, de elszántságuk nagy, mértéke felülmúlja a kósza ötlet, lehetőség vagy szándék szintjét, és áthatja a közgondolkozás tereit.

Történetük összeforrt a szovjettel, mindmáig sok a közös reália, mértékegyesség, így a ruhaméreteken is a „mi szovjet számozásunk” alapján osztályoznak. A nagy honvédő háború a közös hősi múlt emléke. Magyar látogatóval találkozva nemcsak népeink nyilvánvalónak tekintett rokonságát említik meg mindannyian mint kétségtelen tény, hanem azt is hangsúlyozzák, hogy kazah katonák szabadították fel Budapestet. Sokan odavesztek közülük, Berlinig úzve az ellenséget, s nagy jelentőségű gyásznapi emléknap és a diadal napja is számukra május 9-e. Szovjet típusú tereiken sokféle találkozni a városban monumentális hősi emlékműveikkel. Ezt az örökséget saját részességük, érintettségük, nagyarányú vérvesztésük okán is teljesen a magukénak tekintik. Világi ünnepeik egy része továbbra is egybeesik a volt birodaloméval, ilyen a nemzetközi nőnap kitartó, hangsúlyos üdvözlése. (Vallásosságuk nem tűnik erősnek, alig van például mecset Almatiban.) Társadalmi életük egyéb színterein is továbbörökítik a szovjet mintát, esztrádműsoraikon például, s érzelmes búcsúztatóikon, pohárköszöntőiken. Igaz, hogy az egyik orosz irodalmi tanészékükön, de tanúja voltam a pionírdalok felelevenítésének is. A közös múlt azonban kezd szétválni, foszladozni a nemzetiségi hovatartozás szerint. Kezd elbizonytalanodni a kétnyelvű, középkorú, Szovjetunióban is tanult középréteg, akik sajátjaik felé közvetíthetnék, integrálhatnák az orosz és a nemzetközi értékeket. Mobilisak a fiatalok, egy részük jól beszél angolul és ösztöndíjakkal járja a világot, Európát, Amerikát, Ázsiát, van, aki kint is marad. Alapvetően kétfelé szakad a narratíva. A posztkolonialista szemlélet szerinti helyzetértelmezés korántsem ártalmatlan, tét nélküli intellektuális játék náluk. Veszélyesen aktuális és – számomra úgy tűnik – összeegyeztethetetlen nézeteket generál. A nemzeti forgatókönyv szerint ők eddig is lehettek volna ilyen fejlettek, de a szovjet központ elvette az olajukat, nem engedte kibontakozni nyelvüket, kultúrájukat, nemzeti sajátosságait. Most Nazarabajevnek köszönhetően, aki önálló államiságuk óta elnökük (s lánya az egyik várományosa idős kora révén lassan váltásra szoruló pozíciójának), elszakadhattak a szovjet birodalomtól. Bölcs vezérük útmutatásai és számos könyve révén az általa kijelölt jó úton vannak, a náluk élő oroszok pedig, ha nem tanulják meg nyelvüket, menjenek vissza az ő Oroszországukba, s szőgyellje magát az a kazah, aki nem a saját nyelvén beszél. Harcosan és határozottan használják azt mindenféle környezetben, azon válaszolnak, ha másképpen is szólnak hozzájuk, és megrovóan fordulnak ahhoz a kazahhoz, aki nem így tesz. Önmeghatározásuk: nacionalista, sőt egyik fiatal hölgy ismerősöm magát határozottan és eltéríthetetlenül nem is így, „nacionalisztka”-nak, hanem „nacisztká”-nak nevezte, igaz, nem definiálta, mit ért alatta, mindenesetre rosszalotta a vegyes házasságokat. Nem kívánta lecserélni a szót a barátnője által használt és ajánlott „patrióta”-ra. A szovjet-orosz világtól való távolságtartásuk nehéz történelmük: kényszerletelepítésük, az 1930-as évek ismétlődő és milliós áldozatokat szedő éhínségei, a betelepítések, a gulágok és a nukleáris kísérleti telepek felépítésének is következménye. (A száműzötteknek azonban, akiknek zöme a kor haladó intellektusa

volt, sokat köszönhetnek.) Ez a tábor ellenáll az orosz nyelvű tudományosság eredményei felhasználásának, legalábbis vonakodik tőle, és saját talajon kíván működni, alkotni, ami ingoványos, formátlan megoldásokhoz vezet, legalábbis a filológiában. Más részük azonban pragmatikusan él a külföld kompetenciáinak kanalizálásával.

A szembenálló tábornak a kazahsztáni oroszok és más külföldiek, elsősorban szlávok alkotják. Ők ijedtek és sértettek növekvő kizorítottágukat érzékelvén. Egy részük elhagyta már az országot, akik még itt vannak, gondolkodnak rajta. Nem éreznék magukat otthon Putyin országában sem, mondják, amit természetesen ismernek. Hazájuk, Kazahsztán azonban, ahol nemzedékek óta élnek, immár megtagadja tőlük a méltó létezés feltételeit, vélik. Kötődnek a helyhez, az épületekhez, a pravoszláv templomhoz, amit az ő őseik építettek, iskoláikhoz, s azokhoz a – bármilyen nemzetiségű – barátokhoz, iskolatársakhoz, akikkel együtt cseperedtek fel a közös szovjet érában, az oroszos műveltség talaján. Mely egyesítette, szocializációs, világnézeti szemléletformáló erőként kozmopolitává nevelte őket. Ők, talajvesztettként, mára hontalannak érzik magukat eddig közös hazájukban, s bőrükön tapasztalják a kisebbségi lét nyomasztó voltát. Barátaik kivándoroltak, őket viszont egyre gyakrabban alázzák meg amiatt, hogy nem beszélnek a kazahot, és a két éve bekövetkezett gazdasági válság – amiről eddig nem ejtettem szót, de a fizetések felezéséhez, harmadolásához vezetett egyes területeken – következtében a szociális pszichodinamika egyszerű törvényszerűségeiből adódóan őket teszik meg bűnbaknak, s mintegy felelniük kell a szovjet rendszer ellenük elkövetett, imént taglalt bűneiért. (Például Sztálinért. Erre az az egyik válaszuk, hogy Sztálin nem volt orosz.) Kevés az esélyük vezető pozíció betöltésére, számos megaláztatás éri őket. Ők pedig hálátalannak érzik a helyieket, akiknek az ő felmenőik adták kezébe a modernizáció eszköztárát.

A kazah világ érdekesen kevert. Egyes civilizációs elemei magasan fejlettek; védik a természetet, magasabb hegyeikbe személyautó nem mehet fel, jellemzően tisztaság van, tárgykulturájuk, designjuk ámulatba ejt. Kiváló minőségű ételt szolgáltatnak fel éttermeikben, kávéházaikban. Nagy a drágaság, de a legtöbb területen minőségi az áruellátás; felzárkóztak a nyugati világhoz. Könnyű vállalkozásba fogni, de nagy a korrupció: tudni kell, kinek a zsebébe csúsztassák a kenőpénzt. Tárgy-kulturájukra jellemző a keleti finomság, cizelláltság és a nyugati prakticismus, funkcionalitás többnyire giccsmentes elegye. Fejlett a sportéletük, elsősorban a téli sportoknak hódolnak professzionálisan kialakított létesítményekben. Az imént véget ért, idei, 2017-es téli universiadé színhelyeinek egy részét közösségi használatra bocsátják. Kulturális életük sokszínű, természeti és népművészeti értékeik üdülőhelyi reklámok, dokumentumfilmek formájában számos tévécsatornájukon megjelennek. Jurtáikban vidéken a lakosság egy része még alternatív életmódot folytat, de jellemző annak turisztikai és kereskedelmi célú használata: kávézókat üzemeltetnek például bennük. Ízléses, jurtát formázó nemez ajándéktárgyakat kapni vásáraikon és háziipari kirakodóvásáraikon dobozformátumban is, ami messzemenően praktikus szuvenir. A múzeumok éjszakáján is sok ilyen árúst és minőségi játszóházat láttam az elképesztően hatalmas képtáruk, az Állami Kastejev Művészeti Múzeum

előterében megtartott világszínvonalú összművészeti rendezvényükön, ahol ékszerket, hangszereket, vásznakat is kínáltak az ingyenes programon, alternatív rockzenei, világzenei, valamint népzenei és világzenei egyaránt játszó együttesek váltották egymást, s hazai és külföldi festmények, iparművészeti tárgyak előtt kedves, ötletes performanszok, a képek tartalmát imitáló bemutatók zajlottak táncsal, zenével, szöveggel. Képeiken megelevenedtek hegyeik, falvaik, jurtaik, városaik – régen és most, s életképek: hogy viselkedik a család, milyen (hagyományos, alárendelt) helyzetben található a nő a családban, a társadalomban. De a modernség is jelen van munkáikon: mind ábrázolásmódban, mind tematikában – expresszionista lovakkal, néha már lemeztelenített testekkel. Mindez az irodalomban is megnyilvánul, melynek tere kitágul; s előfordul, hogy alkotásaik cselekménye a volt Szovjetunió határain kívül, Nyugaton, illetve a szomszédos török eredetű népek között játszódik, sőt előfordult, hogy az alvilágban is. Visszanyúlnak a szovjet érában szégyellni és rejtegetni kényszerült nomád eredetükhöz, hagyományaikhoz, szólnak a ma is előforduló lányrablásról, a családon belüli egyenlőtlenségről, az erősödő korrupcióról, bűnözésről – bár sem a tabu, sem az emancipáció szót nem ismerte oroszul kiválóan beszélő, a kazah irodalomról író doktoranduszom, akivel a fenti tárgyakat dolgozzuk fel.

Hétágra süttött a nap Almatiban, amikor odaértem, majd megérkezett a szél és az eső. A város nevének jelentése pedig már akkor is nyilvánvaló nekünk, amikor még nem látjuk az almaábrázolásokat tábláikon. Magas szintű, megújuló államközi kapcsolatokról tudósítanak médiumaink a két ország közt. Én tudományos cse-reprogramban utaztam hozzájuk, s tapasztaltam meg ennek a zavarba ejtően gazdag országnak a fejlődését és ambivalens ideológiai természetét: nyitottságát, pragmatizmusát, korlátait, s a több értelemben is fiatal ország – épületei alig több mint száz évesek – ébredő nacionalizmusának egyelőre nem tudni, merre tartó irányát.